

УДК [338.439: 631.1]: 330.36

Н. П. Чорна,

д. е. н., доцент кафедри економіки, організації і планування в АПК,  
Тернопільський національний економічний університет

## ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ЯК ІМПЕРАТИВ САМОЗАБЕЗПЕЧУЮЧОГО РОЗВИТКУ

N. Chorna,

Doctor of Economics Associate Professor of Economics, organization and planning in agriculture

### UKRAINE FOOD SECURITY WELL AS THE IMPERATIVE OF PROVIDING

У статті подано дефініції продовольчої безпеки країни та критерії її оцінювання. Виділено загальні проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні, що підтверджуються міжнародними рейтинговими оцінками. Проаналізовано структуру витрат домогосподарств України з часткою витрат на продукти харчування, а також кількісні параметри їх споживання. Вивчено експортно-імпортну структуру щодо основних продовольчих груп товарів та визначено рівень самозабезпеченості країни в них. Обґрунтовано алгоритм забезпечення продовольчої безпеки в Україні з перспективою її самозабезпеченості.

The definition of food security and the criteria for its evaluation in the article was viewed. The common problems of food security in Ukraine, which is confirmed by international rating were identified. The structure of household expenditure in Ukraine with a share of expenditures for food, as well as quantitative parameters of their consumption was analyzed. The structure of the export-import of basic food commodity groups and determined self-sufficiency of the country in them was investigated. The algorithm of ensuring of the food security in Ukraine with a view to its self-sufficiency was substantiated.

*Ключові слова: продовольча безпека, сфера виробництва продуктів харчування, доктрина самозабезпечення, витрати на продукти харчування.*

*Key words: food security, food production, the doctrine of self-reliance, the cost of food.*

#### ВСТУП

Останні події в Україні вкотре активізували пріоритет забезпечення продовольчої безпеки, яка визначається ефективністю організації сфери виробництва продуктів харчування. Дана сфера є особливо чутливою в кризових умовах та виступає важливим індикатором рівня зовнішньої залежності країни. Якщо виробництво продуктів харчування характеризується значними екзогенними залежностями, то це ставить країну в умови високого ризику її національної безпеки. Тому в структурі національної економіки повинні чітко визначатись ті сфери господарювання, які мають виняткове стратегічне значення для існування країни та задоволення базових потреб її населення. Оскільки сфера виробництва продуктів харчування спрямована на задоволення потреб населення в їжі, без чого воно не спроможне продовжувати свою життєдіяльність, продовольча без-

пека постає важливим індикатором рівня національної безпеки. Вона повинна орієнтуватись на самозабезпечуючий розвиток. Тобто рівень експортно-імпортної діяльності має мати науково обґрунтовану та регульовану межу та не допускати можливостей "продовольчих" спекуляцій з боку інших держав.

Обрана проблема дослідження актуальна не лише з погляду поточної ситуації боротьби українського народу за економічну незалежність. Наступний етап розвитку України вимагає укорінення нової доктрини: в умовах активних інтеграційних процесів повинен зберігатись паритет зовнішньоекономічних відносин та використання внутрішніх ресурсних можливостей. У цьому виражається доктрина самозабезпечуючого розвитку, яка на фоні дискурсу переваг моделей відкритої і закритої економіки дозволяє балансувати їх ознаки.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У зв'язку з цим, теоретико-методологічну базу дослідження визначають публікації, які обґрунтовують сутність самозабезпечення через призму сталості, збалансованості, економічної безпеки (Власюк О., Гуменюк О., Користін О., Остапенко Т., Пастернак-Таранушенко Г., Ткач В., Федулова І. та інші), а також напрацювання в галузі знань продовольчої безпеки і виробництва продуктів харчування (Дятлова Ю., Борщевський П., Волченко Н., Жежмойда О., Кваша С., Марченко О., Одінцов М., Ціхановська В. та багато інших).

## МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті визначено наукове обґрунтування переваг самозабезпечення продовольчої безпеки України, виходячи з поточного рівня розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Завданнями статті поставлено:

- визначення дефініції продовольчої безпеки країни та критеріїв її оцінювання;
- виявлення загальних проблем забезпечення продовольчої безпеки в Україні, що підтверджуються міжнародними рейтинговими оцінками;
- аналіз структури витрат домогосподарств в Україні та рівень їхніх витрат на продукти харчування;
- аналіз кількісних параметрів споживання продуктів харчування в домогосподарствах України;
- вивчення експортно-імпоротної структури щодо основних продовольчих груп товарів та визначення рівня самозабезпеченості країни в них;
- обґрунтування алгоритму забезпечення продовольчої безпеки в Україні з перспективою її самозабезпеченості.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За визначенням ФАО (Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН), продовольча безпека існує в тому випадку, якщо всі люди в усі часи мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що відповідає їх дієтичним та харчовим вподобанням, для забезпечення активного і здорового життя. У контексті даного визначення багато вчених інтерпретують механізми забезпечення продовольчої безпеки у різних просторових вимірах.

Розуміння продовольчої безпеки еволюціонувало в ході глобального соціально-економічного поступу — від потреби системної пропозиції продовольства до відповідності вимогам у харчуванні осіб зі специфічними фізіологічними потребами.

Нині вчені дуже багато дискутують про методичні засади оцінювання продовольчої безпеки країни. У даному контексті розроблена методика

ФАО. Однак в ідеологічному плані фахівці чітко обґрунтовують, що не обов'язково виробляти всі без винятку види сільськогосподарської продукції; головне — створити такі соціально-економічні відносини, за яких буде гарантовано доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни [6]. Вважаємо, що з погляду останніх подій це твердження є дискусійним та потребує перегляду.

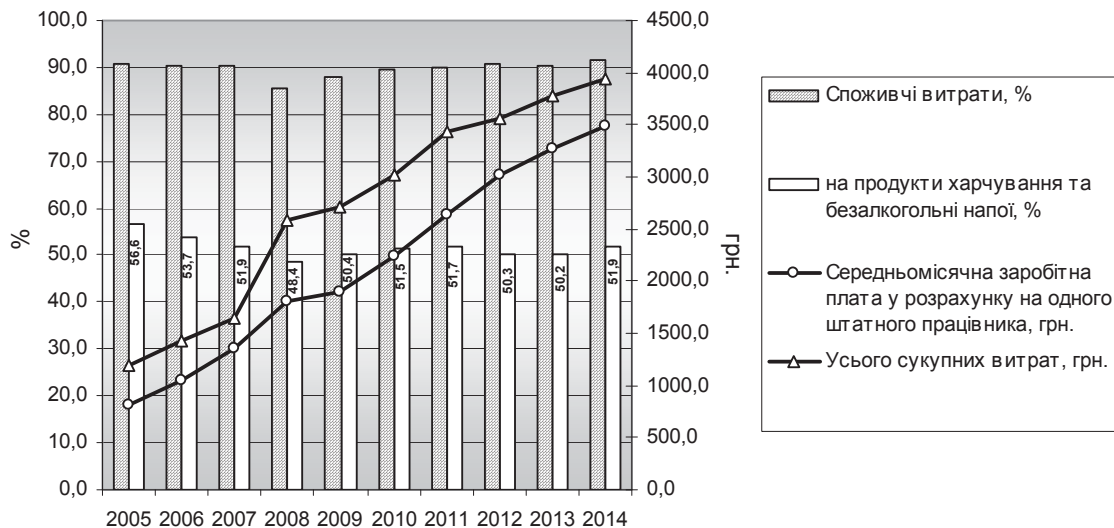
За своїм економічним змістом продовольча безпека охоплює три основні складові умови її досягнення [10]:

1. Фізичну доступність продовольства, тобто наявність продуктів харчування на всій території країни за будь-якої потреби і в необхідному асортименті;
2. Економічну доступність продовольства, за якого рівень доходів населення дає змогу купити продукти харчування, незалежно від соціального статусу і місця проживання;
3. Безпеку харчування, яку розглядають як можливість запобігання виробництву, реалізації і споживанню неякісних продуктів харчування, що шкодять здоров'ю населення.

В Україні питання забезпечення продовольчої безпеки було проблемним ще до подій кінця 2013 року. На фоні низького рівня матеріального добробуту населення, калорійність раціону харчування українця складало близько 2500 ккал (станом на 2013 рік — 2969 ккал [1, с. 35]), тоді як у розвинених країнах — 3300–3800 ккал [4, с. 40]. Сьогодні ситуація ще більше погіршується, хоча й не є ключовою в плані забезпечення продовольчої безпеки країни. Основними проблемами вітчизняного виробництва харчових продуктів є:

- 1) низька фізична та економічна доступність населення до всіх груп товарів з високим рівнем імпортозалежності їх ринків та закономірного зростання внаслідок цього цін на них;
- 2) тотальне порушення норм безпеки харчування, а у випадках дотримання всіх стандартів — обмеженість фізичної та економічної доступності населення до таких груп товарів;
- 3) слабо розвинене бізнес-середовище в сфері виробництва продуктів харчування, сільського господарства з пріоритетом малих форм бізнесу, контролю добросовісної конкуренції.

Ці "класичні" проблеми зумовлені, здебільшого, суб'єктивними впливами на розвиток продовольчого ринку з тісними взаємозв'язками з крупними бізнесовими і політичними групами. У результаті маємо ситуацію зубожіння селян і погіршення суспільного здоров'я населення на фоні прихованої монополізації прибуткової сфери виробництва продуктів харчування та сільськогосподарської переробки. Згідно Глобального індексу продовольчої безпеки, Україна в 2014 році посіла 52 місце зі 109 держав, що при її значних ресурсних можливостях є дуже низькою рейтинговою позицією. Зокрема за фінансовою доступні-



**Рис. 1. Споживчі витрати домогосподарств у співвідношенні до тенденцій оплати праці в Україні, 2005—2014 роки\***

Джерело: розроблено автором на основі джерел [3; 5].

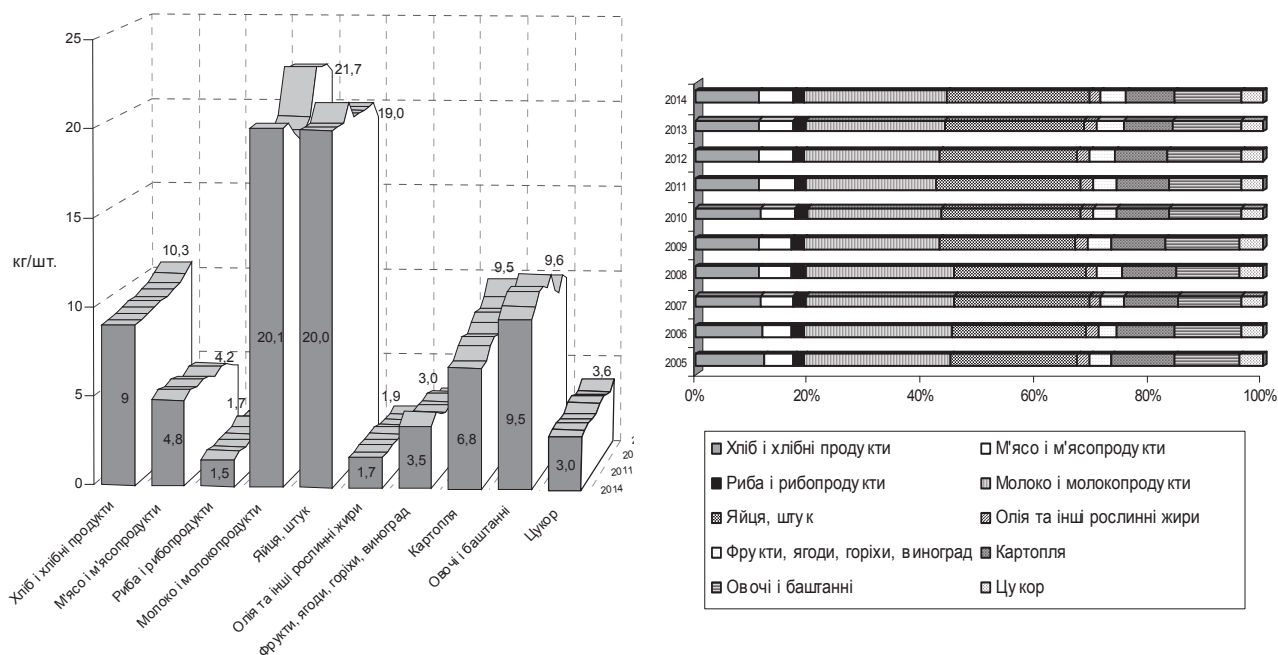
стю вона обіймає 50 позицію, фізичною — 65 місце, якістю і безпекою — 42 місце [11].

У підтвердження вказаних проблем забезпечення продовольчої безпеки в Україні та виявлених низьких рейтингових позицій — наведемо далі окремі статистичні дані. Якщо аналізувати структуру сукупних витрат домогосподарств, то частка споживчих витрат в них у 2014 році (за 9 місяців) становила 91,4%, в тому числі на продукти харчування та безалкогольні напої 51,9%, алкогольні напої 1,4%, тютюнові вироби 2,0%. Щодо останніх специфічних товарних груп, то для них залишаються порівняно сталі тенденції споживання. Упродовж 2005—2014 років в середньому їх частка в структурі сукупних витрат складала 1,5% та 1,6% відповідно. Якщо аналізувати тенденції щодо частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої, то вона в середньому наближалась до значення 51,7%, причому максимального 56,6% у 2005 році та мінімального 48,4% у 2008 році. Очевидно світова фінансово-економічна криза уповільнила процеси спаду частки споживання продуктів харчування в сукупних витрат домогосподарств і сьогоднішня ситуація в Україні буде також впливати на їх зростання (рис. 1).

Таким чином, наразі суттєвого зростання частки витрат на продукти харчування в структурі витрат домогосподарств не спостерігається. Однак загалом вона залишається надзвичайно високою. За дослідженнями "РИА Рейтинг", Україна посідає в Європі останнє 40-е місце за часткою витрат на продукти харчування [9]. Тому дана проблема тягнеться роками і проявлялась навіть у більш благополучні періоди. Отже, критерій економічної доступності продуктів харчування для населення України є проблемним протягом тривалого періоду часу.

Аналіз тенденцій щодо кількісних параметрів споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у середньому за місяць у розрахунку на одну особу) показує, що впродовж 2005—2014 років їх обсяги відзначались середньою мінливістю. Найбільше скоротилось споживання картоплі (в 0,7 раз) і цукру (в 0,8 раз). Проте зросло споживання м'яса та м'ясопродуктів (в 1,1 раз) та фруктів, ягід, горіхів, винограду (в 1,2 рази). Однак для останньої товарної групи, а також риби та рибопродуктів, характерне найбільше скорочення споживання за 2013—2014 роки. Для решти продуктів харчування скорочення наразі несуттєві, однак їх подальше поглиблення слід контролювати через регулювання ціноутворення, з чим в Україні існує чимало проблем. Для прикладу, з початку 2015 року подорожчання цукру становило 20%, овочів — до 18%, хлібобулочних і макаронних виробів — до 5%. Знову ж таки проблема криється в усталеній системі суб'єктивних впливів на розвиток продовольчого ринку з тісними взаємозв'язками з крупними бізнесовими і політичними групами. У результаті механізми ціноутворення є необґрунтованими, особливо в періоди, коли рівень цін на соціально значимі групи товарів повинен усталюватись державою.

Якщо аналізувати кореляційний зв'язок обсягів споживання домогосподарствами продуктів харчування і середньомісячної заробітної плати, то при її зростанні населення споживає менше картоплі (-0,95), хліба та хлібопродуктів (-0,93), цукру (-0,73), молока та молокопродуктів (-0,70). Закономірно зростає споживання м'яса та м'ясопродуктів (0,69), а також фруктів, ягід, горіхів, винограду (0,76). Для товарної групи з оберненим кореляційним зв'язком в умовах кризи слід найперше регулювати межі ціноутворення.



**Рис. 2. Обсяг і структура споживання продуктів харчування в домогосподарствах України, в середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг/шт., 2005—2014 роки\***

Джерело: розроблено автором на основі джерела [3].

ня. І саме на ці товари країна має орієнтуватись з залученням виключно внутрішніх ресурсних можливостей.

Самозабезпечення розвитку сфери виробництва продуктів харчування розкриває аналіз експортно-імпоротної структури. Традиційно найвищою є імпортозалежність в Україні в розрізі товарних груп "риби і рибопродукти", "плоди, ягоди та виноград", "рослинна олія всіх видів", "м'ясо і м'ясопродукти" [7, с. 54]. Останні дані щодо обсягів виробництва, експорту й імпорту продовольчої продукції офіційна статистика подає лише до 2013 року, тому проаналізуємо експортно-імпортні пропорції в даному періоді (табл. 1).

Бачимо, що Україна традиційно вирізняється високими експортно-імпортними поставками зерна і зернобобових культур. Рівень самозабезпеченості для даної продовольчої групи станом на 2013 рік складав 221%. Далі ідуть яйця (109,7%), молоко то молочні продукти (101,6%), овочі та баштанні продовольчі продукти (101,2%) [1, с. 42]. Для решти самозабезпеченість є неповною, особливо для плодів, ягід та винограду.

Виходячи з виявленої ситуації, вважаємо, що слід розвивати наукову позицію контролю продовольчої безпеки України з позиції її самозабезпечення. Продовольча безпека має декларуватись як імператив самозабезпечуючого розвитку краї-

**Таблиця 1. Зовнішньоторговельна відкритість основних продовольчих товарних груп в Україні, 2013 рік**

| № з/п | Основні групи продовольчих товарів    | тисяч тонн  |        |         | % від обсягів виробництва |         | На 1 особу, кг |
|-------|---------------------------------------|-------------|--------|---------|---------------------------|---------|----------------|
|       |                                       | Виробництво | Імпорт | Експорт | Імпорт                    | Експорт |                |
| 1     | М'ясо та м'ясні продукти              | 2389        | 332    | 182     | 13,9                      | 7,6     | 56,1           |
| 2     | Молоко та молочні продукти            | 11488       | 548    | 769     | 4,8                       | 6,7     | 220,9          |
| 3     | Яйця                                  | 1133        | 5      | 105     | 0,4                       | 9,3     | 309            |
| 4     | Зернові і зернобобові культури        | 63051       | 56360  | 27836   | 89,4                      | 44,1    | 108,4          |
| 5     | Картопля                              | 22259       | 23     | 16      | 0,1                       | 0,1     | 135,4          |
| 6     | Овочі і баштанні продовольчі культури | 10668       | 237    | 379     | 2,2                       | 3,6     | 163,3          |
| 7     | Плоди, ягоди і виноград               | 2871        | 1172   | 392     | 40,8                      | 13,7    | 56,3           |
| 8     | Цукор                                 | 1263        | 11     | 163     | 0,9                       | 12,9    | 37,1           |
| 9     | Олія рослинна                         | 3712        | 296    | 3353    | 8,0                       | 90,3    | 13,3           |

Джерело: розраховано автором на основі джерела [1, с. 36—40].

ни. Поширеність такої доктрини зумовлено важливістю рівня продовольчої безпеки у забезпечення безпеки економічної — разом з інформаційною, енергетичною, екологічною безпекою, безпекою виробництва та відносин власності, іншими її видами [2, с. 108].

Самозабезпечення передбачає ресурсну спроможність вітчизняної організації сфери виробництва продуктів харчування задовольняти споживні потреби населення, що формують первинний рівень їхніх потреб, упродовж значного періоду часу, без будь-яких імпорتنих операцій та вимушеного експорту — в силу надлишку вироблення однієї продукції та відсутності практики виробництва іншої. Тобто самозабезпеченість — це не лише максимальне, згідно з національними ресурсними, природо-кліматичними особливостями, задоволення потреб населення у продуктах харчування, що є життєво необхідними. Також це контроль рівня експортоорієнтованості по тих товарних групах, які можуть приносити поточний дохід, однак інтенсивне вирощування (переробка) котрих може спричинити ресурсне виснаження, надмірну залежність від таких торгових операцій з стрімким пониженням прибутковості у випадку їх припинення та можливості таким чином спекулювати ринок-партнера у поставках продукції.

Доктрина самозабезпечення повинна лягти в основу проекту Закону України "Про основні засади продовольчої безпеки України", що декларовано в плані роботи Міністерства аграрної політики та продовольства України [8].

Слідування імперативу самозабезпечення в реальності є дуже складним завданням. Наука може грамотно обґрунтовувати дану доктрину, однак механізмів її втілення в життя може так і не бути віднайдено. Тому в світлі поступового переходу до самозабезпечення продовольчої безпеки слід виділити першочергові кроки, які дозвлять викоринити існуючі проблеми деформованого розвитку продовольчого сектору національної економіки.

Вважаємо, що алгоритм забезпечення продовольчої безпеки в Україні з перспективою його самозабезпеченості повинен виглядати так:

1. Контроль механізмів ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Це перша головна умова. Для її досягнення необхідна політична воля. Така практика з належним промоційним супроводом підвищить довіру населення до вітчизняного виробника та формуватиме суспільну єдність — особливо в кризові періоди, коли необґрунтоване підвищення цін є неприпустимим та свідчить про рівень економічної культури бізнесу.

2. Інформаційна прозорість. Сфера виробництва продуктів харчування може бути переведена в систему саморегуляції за умов прозорості її діяльності з можливістю громадського контролю, в чому є високий інтерес. Для цього необхідно впровадити низку світових практик, в тому числі

Європейську систему обліку та аграрної інформації в аграрній сфері (FADN), яка наразі в Україні не діє.

3. Розвиток малого фермерства. Основою самозабезпечення продовольчої безпеки в ринковій економіці має бути малий бізнес. Це дозволить вирішити низку питань громадянської активності, рівня життя в сільській місцевості та розвитку самозайнятості. Одночасно мале фермерство повинно супроводжуватись підтримкою різних форм самоорганізації власних земельних ділянок, що дозволить населенню більш ефективно використовувати свої земельні ресурси.

4. Регулювання міри іноземного інвестування в сфері виробництва продуктів харчування, а також рівня залежності від експортно-імпорتنих операцій. Пріоритет продовольчого сектору національної економіки має залишатись за вітчизняними виробниками. Іноземні інвестиції повинні залучатись як гарант прозорості ведення бізнесу та промоції ресурсних можливостей країни в глобальних масштабах.

5. Доступність до продуктів харчування різних людей з різними потребами. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та її експорту не є індикаторами продовольчої безпеки; її показує відносна кількість споживання продуктів харчування власним українським народом у необхідній кількості й асортименті [6]. Тому асортиментні групи вітчизняної продовольчої продукції мають диверсифікуватись для різних сегментних груп, в тому числі з особливими фізіологічними потребами (для прикладу, несприйняття глютену).

Розвиток сфери виробництва продуктів харчування насправді не є тривалим і складним процесом. На початку він вимагає реального, не декларативного впровадження кількох дієвих заходів. На наше переконання, запропонований автором перелік є цілком оптимальним. Це дозволить активізувати механізм сільськогосподарського виробництва. Рівень бізнес-, споживчої культури населення надасть можливість пришвидшити процеси розвитку даної сфери, а колосальний ресурсний потенціал держави зможе бути трансформований у високопродуктивні форми його використання — всупереч поточним ресурсовиснажливим підходам. У випадку реального втілення на практиці визначених заходів, наступним етапом самозабезпечення продовольчої безпеки України повинна стати технологізація сфери виробництва продуктів харчування зі збереженням базових споживчих стандартів.

#### Література:

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник 2013 / Державна служба статистики України. — К., 2014. — 59 с.

2. Бегма В.Н. Актуальні проблеми нейтралізації негативного впливу світової економічної кризи на процес інтеграції України до НАТО: наук.-інформ. зб. / В.Н. Бегма / За заг. ред. акад. НАН України В.П. Горбуліна. — К.: Видавничий дім Д. Бугаро, 2009. — 112 с.

3. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств): Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/vrd/arh\\_vrd\\_2014.html](http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/vrd/arh_vrd_2014.html)

4. Волченко Н.В. Продовольча безпека: теоретичні аспекти та реалії сьогодення [Електронний ресурс]: монографія / Н.В. Волченко // Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру. — Суми: ПП Вінниченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б., 2014. — С. 38—57.

5. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995—2014 роках: Оплата праці та соціально-трудові відносини: Ринок праці: Демографічна та соціальна статистика: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Калінчик М. Продовольча безпека: уявна і реальна / М. Калінчик // День. Економіка — 2014. — № 27 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-uyavna-i-realna>

7. Онегіна В. Сучасні загрози продовольчій безпеці в Україні та державне регулювання / В. Онегіна // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. — 2014. — Вип. 149. — С. 47—56.

8. Тези виступу Міністра аграрної політики та продовольства України Павленка О.М. під час засідання № 4 Національної Ради реформ України (30 березня 2015 року, 17-00, м. Київ, АПУ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reforms.in.ua/Content/download/Sessions/s4/8.1.%20Reforma%20APK%20Minagro%20tezy%202015%2003%2030.pdf>

9. Українці витрачають на їжу більше за всіх у Європі — дослідження: УНІАН. Інформаційне агентство [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/867024-ukrajintsi-vitrachayut-na-jiju-bilshe-za-vsih-u-evropi-doslidjennya.html>

10. Чорна Н. П. Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування та ризики продовольчої безпеки: монографія / Н.П. Чорна. — Львів: Ліра-Прес, 2012. — 296 с.

11. Global Food Security Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads>

## References:

1. State Statistics Committee of Ukraine (2014), *Balansy ta spozhyvannya osnovnykh produktiv kharchuvannya naselennym Ukrayiny* [Balances and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

2. Behma, V.N. (2009), *Aktual'ni problemy neytralizatsiyi nehatyvnoho vplyvu svitovoyi ekonomichnoyi kryzy na protses intehtatsiyi Ukrayiny do NATO* [Current problems neutralize the negative impact of the global economic crisis on the integration of Ukraine into NATO], Vydavnychij dim D. Buharo, Kyiv, Ukraine.

3. State Statistics Service of Ukraine (2014), *"Household Expenditures and Resources Ukraine"*, available at: [http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/vrd/arh\\_vrd](http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/vrd/arh_vrd) (Accessed 16 June 2015).

4. Volchenko, N.V. (2014), *Prodovol'cha bezpeka: teoretychni aspekty ta realiyi s'ohodennya* [Food security: theoretical aspects and realities of today], PP Vinnychenko M. D., Sumy, Ukraine.

5. State Statistics Committee of Ukraine (2015), *"Dynamics of average monthly wages by region, 1995-2014 years: Wages and Labor Relations"* available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (Accessed 14 June 2015).

6. Kalinchyk, M. (2014), *"Food security: the imaginary and the real"*, *Ekonomika*, vol. 27, available at: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-uyavna-i-realna> (Accessed 16 June 2015).

7. Onehina, V. (2014), *"Current threat to food security in Ukraine and Regulation"*, *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 149, pp. 47—56.

8. Pavlenko, O.M. (2015), *"Speech of the Minister of Agrarian Policy and Food of Ukraine Pavlenko AM during the session number 4 of the National Council reform Ukraine"*, available at: <http://reforms.in.ua/Content/download/Sessions/s4/8.12030.pdf> (Accessed 16 June 2015).

9. UNIAN News Agency (2013), *"Ukrainians spend more on food than anyone in Europe"* UNIAN News Agency, available at: <http://www.unian.ua/society/867024-ukrajintsi-vitrachayut-na-jiju-bilshe-za-vsih-u-evropi-doslidjennya.html> (Accessed 18 June 2015).

10. Chorna, N. (2012), *Innovatsiynny rozvytok sfery vyrobnytstva produktiv kharchuvannya ta ryzyky prodovol'choyi bezpeky* [Innovative development areas of food production and food security risks], Liha-Pres, Lviv, Ukraine.

11. The Economist Intelligence Unit Limited (2015), *"Global Food Security Index"*, available at: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Downloads> (Accessed 17 June 2015).

*Стаття надійшла до редакції 20.07.2014 р.*